

**Лариса Сливка,**

кандидат педагогічних наук, доцент,  
ДВНЗ «Прикарпатський національний  
університет імені Василя Стефаника»  
(м.Івано-Франківськ)

**Larysa Slyvka,**

Candidate of Pedagogical Sciences,  
Associate Professor, Vasyl Stefanyk  
Precarpathian National University  
(Ivano-Frankivsk)

УДК 371.71: 372.32  
ББК 28.081

## ОРГАНІЗАЦІЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

### ORGANIZATION OF HEALTHPRESERVING ENVIRONMENT OF JUNIOR PUPILS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

*У статті розкрито специфіку організації здоров'язберігаючого середовища в початкових класах загальноосвітньої школи. Проаналізовано основні фактори ефективної реалізації здоров'язберігаючого середовища, визначено його сутність.*

*Ключові слова: молодші школярі, здоров'язберігаюче середовище, навчально-виховний процес.*

*The article reveals the peculiarity of organization of healthpreserving environment in primary schools; analyses the main factors of the efficacious realization of healthpreserving environment; determines its essence.*

*Key words: junior pupils, healthpreserving environment, educational process.*

*В статтє раскрыто специфіку організації здоровьесберегающей среды в начальных классах общеобразовательной школы. Проанализировано основные факторы эффективной реализации здоровьесберегающей среды, определено её суть.*

*Ключевые слова: младшие школьники, здоровьесберегающая среда, учебно-воспитательный процесс.*

**Постановка проблеми.** Світова спільнота визнає здоров'я однією із найбільших цінностей людини. Україна належить до когорти держав, в освітній політиці яких проблема збереження, зміцнення і формування здоров'я дітей та молоді посідає чільне місце і вирішується різноманітними методами.

Поряд з тим, у сучасній освіті спостерігається суперечність між різноспрямованою і достатньо активною діяльністю у зазначеному аспекті й реальними результатами цієї роботи. Річ у тім, що, з одного боку, проблема здоров'я зростаючої особистості перебуває під пильною увагою теоретиків й практиків: зростає кількість наукових розвідок щодо технологій збереження, зміцнення і формування здоров'я, реалізуються різноманітні програми і проекти, розширюється національна мережа шкіл сприяння здоров'ю, проводяться конкурси педагогічних розробок, створено низку підручників з основ здоров'я, посібників, методичних рекомендацій відповідного змісту. З іншого боку, медико-психолого-педагогічна практики засвідчують, що стан здоров'я дітей і молоді в Україні продовжує погіршуватися. Зокрема, значна кількість учнів в процесі навчально-пізнавальної діяльності знаходиться у стані хронічної втоми, яка виступає основою нервово-психічного виснаження.

Серед причин означеної вище ситуації виокремлюють: низький рівень культури здоров'я вчителів та учнів і, як наслідок, відсутність у багатьох з них пріоритетної спрямованості на здоров'я, мотивації на здоровий спосіб життя; функціональну неграмотність педагогів у питаннях збереження та зміцнення здоров'я; часткове руйнування служб шкільного лікарського контролю; невиконання елементарних фізіологічних та гігієнічних вимог до організації навчального процесу; невідповідність методик і технологій навчання віковим та індивідуальним можливостям школярів; авторитарно-репродуктивний стиль навчання, який веде до диктату педагога, робить учня пасивним споживачем інформації; педагогічно-недоцільні комунікації «вчитель-учень», які провокують виникнення дидактогеній (психічних травм, джерелом яких є вчитель, його неповажне, упереджене ставлення до учня). До того ж, учителі часто-густо орієнтуються переважно на інтелектуальні досягнення учнів, залишаючи поза увагою розвиток емоційної, конфліктної, комунікативної та інших компетентностей учнів. Такий підхід передбачає, зокрема, інтенсифікацією навчального процесу. Педагогічні помилки або неправильні педагогічні технології негативно впливають на психіку дитини у вигляді невротичних порушень, а це, своєю чергою,



викликає у значній кількості школярів низькі рівні пізнавальної активності й мотивації навчальної діяльності, нестійкість емоційної сфери, високий рівень тривожності, несформованість навичок спілкування тощо.

Здійснений аналіз педагогічної літератури, а також педагогічний досвід автора засвідчують, що позитивні результати у ділянці збереження, зміцнення і формування здоров'я зростаючої особистості напряму залежать від комплексного підходу до розв'язання означеної проблеми. Ідеться про те, що, по-перше, ідея цінності здоров'я дитини повинна усвідомлюватися усіма суб'єктами навчально-виховного процесу (адміністрацією школи, педагогами, вихователями, шкільними психологами, лікарями, обслуговуючим персоналом, батьками учнів, ін.), по-друге, здоров'язберігаючими і здоров'яформуючими повинні бути зміст освіти, форми, методи, прийоми і засоби її реалізації, а також умови, в яких здійснюється навчання і виховання. Такий підхід створює реальне підґрунтя для реалізації здоров'язберігаючого освітнього середовища.

**Аналіз актуальних досліджень.** Проблема впровадження здоров'язберігаючих технологій у зміст масової педагогічної практики стала предметом наукових розвідок низки дослідників (Т. Бойченко, О. Богиніч, О. Бондаренко, О. Ващенко, М. Гриньова, В. Коваль, С. Кондратюк, Г. Кривошеєва, В. Нестеренко, О. Омельченко, Т. Пушкарьова, ін.). Але теоретичні й практичні аспекти реалізації здоров'язберігаючого середовища в початковій школі ще не знайшли достатнього обґрунтування і аналізу.

**Мета статті** – визначити сутність здоров'язберігаючого середовища, проаналізувати умови його ефективної організації, охарактеризувати напрями діяльності початкової школи в означеній сфері.

**Виклад основного матеріалу.** Нині теоретики й практики у галузі педагогіки одноставно визнають необхідність впровадження у навчально-виховний процес особистісно орієнтованого підходу, підґрунтям реалізації якого виступають ідеї поваги до особистості та співпраці на партнерських засадах (Ш. Амонашвілі, І. Бех, І. Зязюн, І. Лернер, В. Петровський, В. Сластьонін, І. Якиманська та ін.). Побудова особистісно орієнтованої взаємодії між педагогом і дітьми передбачає дотримання таких умов: управління навчанням і життям дітей з позицій їх власних інтересів; постійний вияв віри у можливість і перспективи розвитку кожної дитини; співробітництво з дітьми в процесі навчання; повага і підтримка гідності дітей; переконаність в унікальності кожної дитини; відсутність критиканства; прийняття дітей такими, якими вони є в реальності; можливість вибору дитиною найбільш самоцінних для неї видів діяльності, реалізація завдань розвитку на основі захоплюючої власної активної діяльності та врахування особистісних досягнень; насиченість педагогічного процесу позитивними інтелектуальними емоціями; встановлення балансу між устремлінням дитини до вільної діяльності й різними обмеженнями та заборонами [1; 6; 7].

Також домінуючою тенденцією сучасних підходів в освіті виступає гуманістична спрямованість навчання і виховання. Вона ґрунтується, зокрема, на повазі до дитини, вірі у її можливість, відсутності критиканства, об'єктивно-оптимістичному аналізі, переконаності в унікальності кожної дитини, прийнятті її такою, якою вона є [3, с. 194].

Безперечно, що усі вище означені педагогічні умови сприяють створенню оптимального розвивального середовища для максимальної реалізації потенційних сил дитини, відтак збереженню й зміцненню її здоров'я. Абсолютно очевидно, що об'єктивними шляхами впровадження в систему освіти оздоровчої парадигми є, насамперед, побудова навчально-виховного процесу на принципах гуманізації та особистісно орієнтованої взаємодії між педагогом й вихованцями.

В контексті порушеної проблеми, вважали за необхідне зазначити, що глибинний зміст особистісно орієнтованого підходу до навчання і виховання, який учителі сприйняли і втілюють у життя, базується на принципах біоетики (термін «біоетика» був запропонований Ранселером Поттером у 1969 році для визначення комплексного знання про живе). Не будемо докладно зупинятися на глибинних постулатах біоетики. Обмежимося аотативним висвітленням її сутності (тут використали матеріали навчально-методичного посібника М. Гриньової [4]).

Людина і, зокрема, дитина (учень) є біологічним об'єктом, організм якого функціонує за законами природи. Процес сприйняття інформації і засвоєння знань є, по суті, низкою фізико-хімічних процесів в організмі дитини. Ці процеси, їх напрямки і швидкість є індивідуальними і залежать від зовнішніх впливів, психоемоційного стану особистості, її здоров'я тощо. З усього стає зрозумілим, чому в центр педагогічної діяльності необхідно ставити емоційне, фізичне й соціальне благополуччя учня.

Важливими, з погляду досліджуваної проблеми, слід розглядати низку принципів біоетики. Так, *принцип цінності людського життя* є, так би мовити, методологічною орієнтацією на розуміння та збереження унікальності життя в усіх його проявах. *Принцип уваги до «духовного світу»* передбачає відповідальне ставлення до життя, до етичних проблем (які напряму пов'язані із духовністю людини, під впливом якої вона приймає рішення), пов'язаних із захистом життя. *Принцип автономії особистості* полягає у повазі до особистості учня, його індивідуальних задатків. Автономія уможливорює особистісну свободу дій, можливість ухвалювати рішення і діяти відповідно до своєї шкали цінностей. У кожному випадку автономія особистості повинна обмежуватися іншими принципами, наприклад, *принципом «Роби добро»*. Цей принцип корелюється з постулатом медичної етики «*primum non nocere*» (перш за все – не нашкодь) і передбачає, щоб життєдіяльність кожної людини не була аморальною і не була злом [4, с. 5].



З викладеного випливає, що змістом особистісно орієнтованого навчання є, по суті, врахування біологічного компонента в педагогічному процесі, розгляд учня як біологічного об'єкта.

В процесі наукового пошуку щодо сутності здоров'язберігаючого середовища ми проаналізували низку педагогічних праць, в яких у тій чи іншій мірі розглядалася означена тематика. Так, категорію «здоров'язберігаючий освітній простір» окреслюють як створення у навчально-виховному процесі атмосфери комфортного особистісного зростання, розвитку та ефективної самореалізації кожної дитини, забезпечення адекватних віковим особливостям дітей психолого-педагогічних та оздоровчо-профілактичних умов для формування і зміцнення всіх компонентів здоров'я [2]. Інша дефініція, а саме, «здоров'язберігаюче середовище освітнього закладу», трактується науковцями як сукупність управлінських, організаційних, навчально-виховних умов, що спрямовані на збереження, формування та зміцнення всіх видів здоров'я дитини (фізичного, психічного, духовного і соціального). Ефективність створення цього середовища залежить від доцільного вибору комплексу методів і засобів впливу на дитину, технологій навчання та особистості педагога [9]. Важливим для нашого дослідження є також поняття «здоров'язберігаючий навчально-виховний процес». Його визначають як процес навчання і виховання, який не наносить прямої або опосередкованої шкоди здоров'ю учнів, створює комфортні і безпечні умови перебування дітей у школі, забезпечує індивідуальну траєкторію навчання й виховання дитини, запобігає стресам, перевантаженню, втомі вихованців і тим самим сприяє збереженню й зміцненню здоров'я школярів [5, с. 7].

Узагальнивши вище окреслене, вважаємо правомірним зробити висновок про те, що створення в загальноосвітній школі *здоров'язберігаючого середовища для учнів 1-4 класів* передбачає створення безпечних і комфортних умов перебування дітей у школі, забезпечення природовідповідної і гуманістичної логіки в організації життєдіяльності молодших школярів з врахуванням їх потреб, інтересів, індивідуальних особливостей та потенціалу кожного учня, використання профілактичних і здоров'язберігаючих методів і засобів впливу на дітей.

Здійснений аналіз педагогічної і психологічної літератури [4; 5; 8; 9] дозволив визначити *умови успішної організації здоров'язберігаючого середовища молодших школярів*, а саме:

1. Тісна взаємодія і координація зусиль усіх працівників навчального закладу (адміністрації, педагогічного, медичного і психологічного персоналу), учнів, їхніх батьків у сфері захисту і підтримки здоров'я дітей.
2. Трансформація педагогічної свідомості вчителя. Вона пов'язана з такими чинниками:
  - зміна ставлення педагога до учня (він має приймати дитину такою, якою вона є, і на цій основі намагатися зрозуміти її потреби, схильності, здібності, індивідуальний шлях розвитку);
  - зміна ставлення вчителя до завдань навчально-виховного процесу (останні передбачають, з одного боку, досягнення дидактичних цілей, з іншого – підтримку й зміцнення здоров'я учнів);
  - зміна ставлення до себе і свого здоров'я, усвідомлення свого внутрішнього світу, ступеня впливу на дітей і здійснення професійно-педагогічної діяльності з позиції здоров'язбереження учнів.
3. Теоретико-методична підготовка вчителя початкових класів щодо проблеми збереження, зміцнення і формування здоров'я школярів.

У процесі наукового пошуку ми поточили напрями діяльності навчального закладу, які можуть забезпечити комплекс заходів щодо реалізації здоров'язберігаючого середовища.

Перший напрям передбачає *створення безпечного для здоров'я шкільного простору*. Цей напрям охоплює такі види і форми діяльності у школі: виконання вимог, регламентованих санітарними нормами та правилами безпеки життєдіяльності (приміром: контроль за температурним режимом, за достатнім освітленням; врахування у навчально-виховному процесі сумарного, зорового, інтелектуального і статичного навантаження, яке має отримувати дитина протягом дня, тижня і т. ін.; забезпечення санітарно-гігієнічної відповідності шкільних меблів; обладнання класів і рекреацій з урахуванням ідеї розвитку здоров'я і безпеки учнів; контроль за чистотою у приміщеннях школи; дотримання гігієнічних вимог до поліграфічної продукції для дітей молодшого шкільного віку); використання захисних засобів в спортзалах з метою профілактики травматизму; організація та контроль за раціональним харчуванням учнів, контроль за асортиментом шкільного буфету, вітамінізація харчового раціону школярів; озеленення приміщень і класів, т.ін.

Другим напрямом діяльності навчального закладу щодо організації здоров'язберігаючого середовища має бути *освіта в галузі здоров'я*. Цей напрям передбачає формування здоров'язберігальних компетенцій (життєвих навичок) молодших школярів систематично, в процесі вивчення самостійних навчальних предметів шляхом буквальної трансляції знань про здоров'я («Основи здоров'я»), а також принагідно, в процесі вивчення інших дисциплін початкової школи (читання, навколишній світ, трудове навчання, фізична культура, математика, ін.).

Третій напрям – це *використання в навчально-виховному процесі власне педагогічних технологій і технік, спрямованих на розвиток фізично-, психічно-, соціально-, духовно-здорової дитини*. Практичне втілення цих технологій виявляється у тому, що вчитель:

- відбирає той зміст навчання, який максимально враховує індивідуально-психологічні особливості учнів (через різні варіанти навчальних програм, підручників, дидактичних матеріалів, які дають можливість на



єдиному базовому змісті знань варіювати процес навчання, забезпечують умови вільного й самостійного вибору навчальної діяльності, набуття учнем особистісно значущих знань);

- використовує методи навчання, які стимулюють молодших школярів до діяльності творчого характеру (зокрема елементи наочно-образного навчання, яке адекватно відповідає потребам і можливостям молодших школярів, сприяє індивідуально-емоційному проживанню й осмисленню знань, стимулює уяву, фантазію, розвиток пам'яті, мислення, емоційно-почуттєвої й вольової сфери);
- з метою формування навчальних й особистісних здібностей учнів через активну емоційно-вольову діяльність, а також профілактики неприродної, шкідливої для здоров'я дитини надмірної інтелектуалізації навчання надає перевагу, приміром, театралізованим урокам, урокам-концертам, урокам-екскурсіям, урокам психологічного розвантаження, ін.
- з метою особистісного розвитку учня оцінює його навчальні досягнення, порівнюючи школяра із самим собою (а не з іншими учнями), з тими змінами, які відбулися в самій дитині;
- будує взаємодію із учнями на основі суб'єкт-суб'єктного (фасилітуючого) характеру взаємин, діалогового стилю спілкування, толерантного ставлення, співпраці з дітьми;
- з метою профілактики розумового стомлення і перевантаження в організації навчання враховує динаміку працездатності учнів протягом уроку, навчального дня, тижня, року;
- з метою створення умов для відновлення і збагачення сил дітей ефективно використовує такі оздоровчі освітні технології: ігрову діяльність, фізкультурно-рухову активність, вправи на зняття м'язового і психологічного напруження, арт-терапію, терапію працею, ін.

**Висновки.** Результати наукового пошуку дали змогу зробити певні висновки, а саме: «наріжним каменем» становлення професійної компетентності учителя має стати формування світогляду, в якому оздоровчий компонент посідає чільне місце; організація здоров'язберігаючого середовища передбачає відсутність прямої або опосередкованої шкоди здоров'ю учнів, безпечні й комфортні умови перебування дітей у школі, забезпечує індивідуальну траєкторію навчання й виховання дитини, запобігає стресам, перевантаженню, втомі вихованців; основу здоров'язберігаючого середовища складає організація усієї життєдіяльності учнів в навчальному закладі з урахуванням потреб, інтересів, індивідуальних особливостей та потенціалу кожної дитини.

Зміст нашої статті не претендує на вичерпність матеріалу щодо проблеми дослідження. Результати здійсненого наукового пошуку можуть стати своєрідним поштовхом до глибинних студій, наприклад, у таких сферах: місце навчальної діяльності в біологічних ритмах організму молодшого школяра; організація уроку в початкових класах з точки зору збереження здоров'я учнів; використання здоров'язберігаючих технологій на уроках в початкових класах, ін.

1. Амонашвілі Ш.А. В школу – с шести лет / Ш.А.Амонашвілі. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
2. Ананьев В.А. Введение в психологию здоровья: учебное пособие / В.А.Ананьев. – СПб.: Балтийская Педагогическая Академия, 1997. – 148 с.
3. Богиніч О. Сутність здоров'язберігаючого середовища у життєдіяльності дітей дошкільного віку / Ольга Богиніч // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Випуск XVII – XVIII. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 191-199.
4. Гриньова М.В. Методика викладання валеології: навч.-метод. посібн. / М.В.Гриньова. – Полтава: АСМІ, 2003. – 220 с.
5. Омельченко О.В. Особливості професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів з організації здоров'язберігаючого навчально-виховного процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / О. В. Омельченко. – Харків, 2008. – 20 с.
6. Психологические особенности ориентации педагогов на личностную модель взаимодействия с детьми / В.Г.Маралов, И.А.Бучилова, Е.Ю.Клишова и др.; под. ред. В.Г.Маралова. – М.: Парадигма, 2005. – 288 с.
7. Психология воспитания: пособие для методистов дошкольного и начального школьного образования, преподавателей, психологов / А.Д.Грибанов, В.К.Калиненко, Л.М.Кларина и др.; под. ред. В.А.Петровского. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 152 с.
8. Пушкарьова Т. Здоров'язберігаючий потенціал навчальних технологій / Т.Пушкарьова // Початкова школа. – 2006. – № 10. – С. 53-54.
9. Рылова Н.Т. Организационно-педагогические условия создания здоровьесберегающей среды образовательных учреждений / Н.Т.Рылова: 13.00.01, Автореф. дис. на соискание звания канд. пед. наук. – Кемерово, 2007. – 22 с.